

CONSIDERAȚII PRIVIND ICOANELE PE LEMN DIN ȚARA ZARANDULUI

LUCIA RONDOLEANU

Icoanele pe lemn și sticlă dețin un loc de importanță majoră în arta veche românească, constituind, împreună cu pictura murală, valoroase documente de reconstituire a mediului artistic dintr-o anumită epocă istorică.

Prezent în număr mare în toate zonele județului Hunedoara acest tezaur de artă românească, adăpostit în vechile biserici de lemn și piatră, nu a fost pînă în prezent sistematic cercetat.

Pentru elaborarea unor studii temeinice, dintr-un început s-a impus necesitatea luării în studiu a materialului pe zone și pentru primul pas alegerea s-a oprit asupra Țării Zarandului.

Icoanele pe lemn din Țara Zarandului, cercetate pînă în prezent, nu sînt mai vechi de secolul al XVII-lea.

Explicația acestui fenomen o găsim în condițiile istorice, sociale și culturale care l-au generat. În perioada ce a urmat cuceririi Transilvaniei de către unguri, vechea instituție a cnezatelor, ca expresie a modului de organizare a obștilor libere, s-a păstrat și în aceste locuri, ca de altfel în toate regiunile mărginașe ale Transilvaniei: Maramureș, Banat, Hațeg.

Cnezatele românești au reușit să-și păstreze mult timp autonomia datorită rolului militar pe care l-au avut, de a apăra aceste locuri în fața invaziilor.

Bogățiile aurifere ale subsolului Țării Zarandului, precum și cele ale solului, pădurile, au determinat încă pe primii regi creștini din dinastia arpadiană să stabilească primele raporturi de suzeranitate cu cnezii locali, care au încercat să preia monopolul aurului¹.

În organizarea rezistenței împotriva oprămirilor exercitate de statul maghiar, cnezii au fost ajutați de biserica ortodoxă. Ei vor patrona o intensă activitate constructivă, concretizată prin biserici de piatră, ca cele de la Ribița și Crișcior, ridicate în secolul al XIV-lea, prima de către cnezii Vladislav și Miclăuș, iar a doua de Vlad Bălea și jupinița Vișa.

Treptat însă, aceste vechi formațiuni politice vor dispărea datorită opresiunilor exercitate de statul maghiar.

1. Ion Miclea, Radu Florescu, *România, pămînturi eterne*, București, p. 147.

În secolul al XVI-lea, autoritatea cnezilor locali este înlocuită de autoritatea centrală.

Acest declin al puterii cnezilor care patronase biserica ortodoxă, încurajând pe zugravii de icoane și biserici, precum și încercările de introducere a Reformei de către autoritatea maghiară, vor influența negativ dezvoltarea artelor religioase din această zonă. În schimb, în Maramureș și în nordul Transilvaniei, zone mai izolate, se mențin legături cu biserica ortodoxă din Moldova. Zugravii de aici își vor continua activitatea și în această perioadă, icoane din secolele al XV-lea și al XVI-lea păstrându-se pînă astăzi în acest colț de țară².

Pe de altă parte, frământările sociale și politice mai frecvente și mai violente din Țara Zarandului, vor face să dispară înghițite de flăcări multe biserici de lemn și, odată cu ele, comorile de artă care le adăposteau.

Odată cu instaurarea stăpînirii habsburgice în Transilvania, domeniile forestiere și miniere din Țara Zarandului devin domenii ale coroanei care încearcă să transforme pe moși, țărani liberi, în iobagi ai statului.

Pentru aservirea populației românești, ce forma majoritatea absolută a populației din Transilvania, guvernul habsburgic se va folosi și de biserica catolică. „Cîștigînd pe români pentru catolicizare, s-ar fi creat nu numai preponderența catolică de care Imperiul avea nevoie a-și consolida puterea, dar și instrumentul cu care să constrîngă la fidelitate națiunile politice“³.

Problema unirii cu biserica catolică a fost pusă mai întii la sinodul din Alba Iulia în 1667.

La 7 X 1699 se publică prima Diplomă leopoldină prin care se prevede înființarea bisericii unite, bisericile și preoții fiind scutiți de dări, iar prin Diploma leopoldină din 1701 se extind beneficiile asupra tuturor celor trecuți la unire.

Această acțiune de catolicizare a populației românești a stîrnit efecte contrare celor scontate de curtea imperială vieneză, provocînd puternice agitații, care vor pune într-o situație critică însăși stăpînirea habsburgică din Transilvania.

Legăturile cu țările române se intensifică și începînd cu al doilea sfert al secolului al XVIII-lea în Transilvania și Maramureș activitatea cunoaște o deosebită efervescență.

Se construiesc și se zugrăvesc biserici, meșterii iconari învățînd arta zugrăvitului în centrele de tradiție din spațiul extracarpatic, împodobind cu lucrările lor bisericile românești.

În acest context istoric picturile murale religioase și icoanele reprezintă „unul dintre instrumentele de rezistență împotriva unirii cu catolicismul“⁴.

2. Marius Porumb, *Icoane din Maramureș*, București, 1971, p. 27.

3. *Istoria României*, III, București, 1964, p. 237.

4. *Idem*, p. 268.

Icoanele din Țara Zarandului sînt lucrate de zugravi locali sau peregrini, mai ales din Rășinari, Scheii Brașovului, Țara Românească și Banat.

Încercînd o primă diferențiere stilistică între icoanele pictate de cele două categorii de zugravi, observăm că primilor, le este caracteristică o pictură cu aspect folcloric, care din secolul al XVIII-lea, sub influența stilului baroc, va deveni o pictură baroc-folclorică.

În general, ei sînt simpli meșteri de țară, desigur talentați, dar fără prea multă cunoștințe de pictură și iconografie.

Lucrările lor au, însă, un farmec aparte și se impun prin verva nărrii, prin desenul viguros, monumental, gama cromatică restrînsă, sobră.

În lucrările zugravilor din Rășinari și Scheii Brașovului, reprezentanți ai curentului brîncovenesc transilvănean, se remarcă trăsăturile distincte ale centrelor artistice din sudul Carpaților : accentuarea efectelor decorative, folosirea aurului la decorarea detaliilor vestimentare și la fond, compoziții fastuase⁵.

Sub raport tematic marea majoritatea a icoanelor din Țara Zarandului sînt portrete.

Iconarii din Rășinari sînt prezenți pe meleagurile hunedorene încă de la începutul secolului al XVII-lea prin Popa Ivan Zugravul, care în 1618 pictează pentru biserica din Cărpiniș trei icoane ce se păstrează în prezent în colecțiile Muzeului Brukenthal⁶.

Pentru biserica din Trestia pictează în 1735 patru frumoase icoane împărătești Stan și Iacov Zugravul, fiii popii Radu din Rășinari.

Reprezentanți talentați ai școlii de zugravi din Rășinari, ei l-au avut ca dascăl pe Grigorie Ranitie din Craiova, meșter ce a desfășurat o bogată activitate în Oltenia, Banat și Transilvania. La începutul activității sale, Stan pictează cu dascălul său la Mănăstirea Tismana (1733) și Glasgow (1734), iar în 1741 cu iconarul bănățean Nedelcu Popovici execută picturile murale de la biserica din Banloc (jud. Timiș)⁷.

Cele trei icoane împărătești de la Trestia sînt lucrate în stil brîncovenesc transilvănean. Două din aceste icoane „Maica Domnului cu Pruncul“ de tipul Hodighitria și „Isus Histos“ sînt semnate de Stan Zugravul. Concepute monumental, siluetele înalte, elegante sînt drapate somptuos, fețele au trăsături frumoase și expresive, iar volumele sînt rediate prin valorății cromatice.

Cea de a treia icoană, semnată de Stan și Iacov, înfățișează pe „Sf. Nicolae“ într-un stil grafic mai concis. Compoziția are un pronunțat caracter decorativ datorat și petelor plate de culoare.

La biserica din Birtin se păstrează patru icoane împărătești din 1772 : „Arhanghelul Mihail“, „Deisis“, „Hodighitria“, și „Buna Vestire“. Datorită stilului apropiat și compozițiilor asemănătoare, precum și identi-

5. Marius Porumb, *op. cit.*, p. 16.

6. Idem, *Zugravi români din Transilvania*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie“, Cluj-Napoca, XIX, 1976, p. 104.

7. Idem, *Relații artistice în pictura românească din Transilvania și Banat în sec. XVIII-lea*, în „Tibiscum“, 1978, p. 234.

tatea unor detalii privind relieful fețelor, forma miinilor și faldurilor, se poate presupune că și aceste icoane aparțin lui Stan Zugravul.

Pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea se impune în Transilvania curentul baroc. Noul curent pătrunde în această zonă prin intermediul bisericii ortodoxe din Banat ce avea strânse legături cu biserica sârbească, în sinul căreia acest fenomen artistic se manifestă mult mai timpuriu. „Elemente ale stilului baroc pătrund și prin intermediul bisericii unite, care la Blaj, noua reședință episcopală, își construiește catedrala în stil baroc”⁸.

Printre zugravii influențați de acest nou curent se numără și Constantin Zograf din Brașov, cel care a lucrat icoanele de Turcheș (județul Brașov — 1786), Cluj (1795), Scheii Brașovului (1796)⁹.

Pentru biserica din Caraci el va lucra în 1797 trei icoane împărătești: „Isus Învățătorul”, „Hodighitria” și „Sfântul Nicolae”.

De o bună factură artistică, icoanele poartă amprenta noului stil. Figurile sînt bine proporționate, redată printr-un subtil joc de umbre și lumini, îmbrăcămîntea fastuoasă, cu cute ample, sinuoase, ce dinamizează suprafața icoanelor.

Cele două icoane de la Leauț, „Isus Învățătorul” și „Hodighitria”, datînd din 1791, sînt semnate de Grigorie Zugravul.

Icoane lucrate de meșteri din părțile de nord și centru ale Transilvaniei „unde evoluează un curent de factură populară, o colaterală a picturii brîncovenești transilvănene”¹⁰, avem în zona Zarandului la bisericile din Tomnatecul de Jos și Leauț.

Meșterilor din aceste centre le sînt caracteristice compozițiile tratate grafic, purtînd amprenta unei maniere naive. Suprafețele sînt acoperite prin pete plate de culoare și au fondurile aurii cu motive geometrice și fitomorfe în relief.

În icoana din Leauț, datînd din 1731, „Sfântul Nicolae” este redat pînă la genunchi în costum arhieresc: felon roșu, omofor verde cu cruci albe și tunică verde cu bordură aurie la mineci. Pe cap mitră aurie. Fața și mîinile sînt modelate în tonuri de ocru și roz. Fondul albastru închis este decorat cu romburi și cruci albe. Rama icoanei este profilată, aurie, incizată cu torsade întrerupte.

Pe bază a două detalii mi-am permis să afirm ca aceste două icoane aparțin unui meșter ce provine dintr-un centru de zugravi din zona centrală a Transilvaniei (Huedin — Cluj), : fondul decorat cu romburi și cruci (motiv decorativ folosit doar în această zonă) și masa lucrată în torsade.

În literatura de specialitate consultată se menționează ca aceste motive geometrice se lucrează pe un fond de aur, în relief.

Cum, probabil, costul unei icoane era și în funcție de mărimea suprafeței care urma să fie acoperită cu aur, presupun că credincioșii din Leauț, cu posibilități materiale reduse, au renunțat la fondul de aur, iar meș-

8. **Idem**, p. 235.

9. **Idem**, **Zugravi români din Transilvania**, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Cluj-Napoca, XIX, 1976, p. 117.

10. **Idem**, p. 109.

terul a decorat fondul cu aceleași motive, romburi și cruci, realizate cu culoare albă pe fondul albastru.

Tot acestei ambianțe artistice din lumea satelor din centrul Transilvaniei aparțin icoanele bisericii din Tomnatecul de Jos.

Datate 1858 cele trei icoane reprezintă pe „Isus Învățător“, „Sfântul Nicolae“ și „Hodighitria“. Portretele sînt realizate printr-un oval plin, cu ochii puternic subliniați cu culoare brun roșcat. De remarcă desenul sintetic, linia foarte fluidă, amplă, arcuită, ce dă aspectul unui arabesc. Fondul auriu cu vrejuri în relief, susține ritmul dinamic al desenului. Cromatica vie, strălucitoare, este susținută de roșu, vernillon, albastru ceruleum și auriul fondului. Maniera de lucru amintește de icoanele lui Nistor din Feleac.

Icoane cu semnătura meșterilor din zona Zarandului nu au fost depistate pînă în prezent pe teren. În schimb, foarte multe dintre bisericile de lemn poartă inscripții care menționează numele zugravului și a celor care au patronat lucrarea. Astfel, la biserica din Tomnatecul de Jos, în altar se găsește următoarea inscripție : „S-au zugrăvit de Silaghi de la Abrud cu ... Izidor și Adamovici ... și Marc ... de la Cluj la anu 1845“.

Și mai jos : „S-au zugrăvit acest sfînt altariu și frontoriu în zilele înălțatului împărat Ferdinand ... al Ardealului de la Răsărit Vasile Moga și protopop Eparheii aceștia Iosif Comșa, parohul locului Nicolae Toma și binefăcătoru de la Vidra de Sus Grogorie Costan care au achitat cu 100 de zloți bani de argint și cealaltă cheltuială obștea satului. La anu domnului 1845, august 15 zile“.

La biserica din Tomnatecul de Sus pisania se găsește pictată pe perețele care desparte tinda de naos și are următorul text :

„Această sfîntă biserică s-au zugrăvit de Sabo Mihai din Cimpeni, anul 1807“.

Și mai jos : „Această sfîntă biserică s-a zugrăvit de Vig Andrei (?) din Abrud 1807“.

Pe perețele sudic se subliniază evenimentul cu următoarea mențiune :

„În zilele înălțatului împărat Ferdinand episcop de la ... răsăriteană Andrei Saguna, protopopul locului Iosif Basta, parohul Ioan Draia. [Pe]cheltuielile obștii s-au zugrăvit această biserică de zugravul Selațescu (?) Simion de la Abrudbanea și Moțoc Caroli (?) de la Brad, anul domnului 1848“.

Simion Silaghi a zugrăvit în prima parte a secolului al XIX-lea și bisericile din Birtin și Caraci, aceasta din urmă împreună cu zugravul Dimitrie ¹¹

Lucrările acestor pictori țărani sînt uneori stingace și nu se ridică la nivelul artistic al artei religioase din Moldova sau Muntenia. Să nu uităm însă că spre deosebire de zugravii din Țările Române care au beneficiat de sprijinul domnilor și boierilor pămînteni, cei din Transil-

11. Ștefan Mateș, *Din istoria artel religioase române*, Cluj, 1929, p. 128, 130.

vania și mai ales moții, supuși unei duble aspirări, sociale și naționale, au trebuit să țină singuri piept vitregiilor sorții.

Pentru a înțelege viața lor, ca de altfel, a tuturor românilor transilvăneni, în toată complexitatea manifestărilor ei, trebuie să avem în vedere ceea ce Nicolae Iorga în lucrarea „Sate și preoți din Ardeal“, spunea despre istoria acestui pământ românesc : „...Istoria Ardealului nostru e de la început chiar o istorie de țărani. De țărani cu pământ și fără, de țărani cu carte și fără carte, de țărani care au muncit numai cu brațele, păstrînd obiceiurile și îmbogățind limba prin cînturi și de țărani care au luptat ca oameni și bărbați“¹².

Acestor țărani care în vremuri de restriște, pentru a-și salva ființa etnică, au avut tăria de a înălța și păstra bisericile românești, pe care le-au înfrumusețat cu suflet și culoare, le datorăm arta românească din Transilvania.

CONSIDERATIONS EN CE QUI CONCERNE LES ICÔNES SUR BOIS DU PAYS DE ZARAND

R é s u m é

L'article représente le fruit du premier essais d'étudier systématiquement le trésor de peinture tempera sur le bois (le XVII-ème et le XIX-ème siècle), du „Pays de Zarand“.

Le matériel qui existe dans le terrain, extrêmement riche et intéressant a été selecté et introduit dans un catalogue qui représente le premier pas dans l'élaboration d'une oeuvre par qui nous désirons valorifier scientifiquement l'entier trésor de la peinture tempera sur le bois du patrimoine culturel de Hunedoara.

12. Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 9—11.